

ANY VI / Núm. 19

Director : Joaquim Arenas i Sampera

Secretaria de redacció :

Teresa Clota i Jaume Cañadas

Editor : Òmnium Cultural

Imprimeix : CDDLCC, Paral·lel, 186

08015 - Barcelona

Dipòsit Legal : B- 16689/95

Sumari

Editorial

Vida del Centre

Tribuna

- Nota sobre la pàtria de Colom per el senyor F. Soldevila.
Text inèdit del Doctor Luis Ulloa

Articles

- La creu de Sant Jordi, les quatre barres i la descoberta d'Amèrica
per Jordi Bilbeny
- Els documents de Lluís Ulloa en el fons personal de Ferran Soldevila de Chavornay (Suïssa)
per Enric Pujol
- El matrimoni secret de Diego Colom
per Alba Vallès

Bibliografia

per Joaquim Arenas i Sampera

NOTA

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agraïrem que se'ns fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Editorial

El Ministeri de Cultura de l'Estat espanyol ha editat un CD-Rom amb els títols de tots els llibres que són hores d'ara al mercat -editats de 1973 ençà- i que disposen, com està legalment establert, del corresponent núm. ISBN.

L'eina informàtica en qüestió és un servei excel·lent per a la informació bibliogràfica i de la recerca.

Els ítems dels quals cada obra disposa, ultra del títol que li correspon i el nom de l'autor, esdevé una llarga sèrie de dades totes de gran utilitat.

Ho comentem en aquest editorial car el centre al qual pertanyem ha de donar la benvinguda als instruments tècnics, i en aquest cas avançats, que se'ns posen a disposició.

La bibliografia sobre Cristòfol Colom supera els 150 títols vigents.

I és aquí on volíem anar a parar. La nostra biblioteca, fornida principalment pel fons bibliogràfic del nostre soci i cofundador, malauradament traspasat, Josep Maria Castellnou, hauria de poder enriquir-se d'una bona part d'aquestes obres.

La producció de llibres i articles entorn del gran navegant proliferen. Com saber dels llibres nous i no tan nous relacionats amb el gran navegant, i que facin esment de Colom i Catalunya, sembla que pot haver trobat, amb aquesta eina informàtica, suara comentada, un camí fàcil d'acudir. Seria desitjable, tanmateix, que quan més aviat millor, el compendi bibliogràfic colombí comptés també amb l'aplec documental d'articles apareguts a les publicacions periòdiques. Una vegada més, la tècnica ajuda i pot ajudar més la ciència.

El President

Vida del Centre

XXXVII Tertúlia Colombina

La cartografia del s. XV en el marc del Descobriment

Montserrat Galera

L'estat de la cartografia a finals del segle XV, moment en que Cristòfol Colom navegava pels mars i buscava un camí nou per arribar a les Índies via occident, es trobava en un moment que semblava preveure els canvis que es derivaren dels descobriments que en un futur molt immediat tindrien lloc.

Els trets més característics de la cartografia dels segle vingueren donats per les situacions següents:

1. Presència de mapes majoritàriament de dos tipus:

a. Mapes en forma circular anomenats en T.O. pel fet d'incloure la Terra (=T) dins l'oceà (=O) i en funció de defensar la teoria geocèntrica en contra de la heliocèntrica que era considerada com herètica. Es feren l'any 1459.

b. Les cartes portolanes o cartes de navegar en les quals els catògrafs catalans de l'escola mallorquina hi tingueren tant a dir i tant a veure.

2. L'expansió i coneixement de l'obra de Ptolomeu a Occident

Ptolomeu, matemàtic i astrònom del segle II de la nostra era fou l'autor d'una *Geographia* en la qual va donar a conèixer una sèrie de projeccions cartogràfiques i uns "climes" que permetien calcular la llargària dels dies segons el lloc i el moment de l'any. La seva obra veié la primera traducció del grec al llatí l'any 1409.

3. L'aplicació de les tècniques de la impressió a la producció de mapes

Una sèrie de dades concretes poden orientar-nos fàcilment:

Any 1456: surt de la impremta Gutemberg el primer llibre imprès. Es tracta d'una versió llatina de La Bíblia de 42 ratlles.

Any 1477: es publica el primer mapa. Fou un mapa en T.O. i aparagué en una edició *Geographia* de Ptolomeu. Era un primer pas, ja que es tractava d'una xilografia que per la consistència pròpia de la fusta no permetia el traçat de línies gaire fines. Havien de passar quasi cent anys perquè es normalitzés la producció de mapes sobre planxes de coure.

Aquestes tres circumstàncies permeteren que Colom pogués consultar una sèrie de documentació que pel fet d'ésser majoritàriament impresa li fou de fàcil accés. Així, es pot facilitar una llista dels mapes que conegué i manejà: són els següents:

Llibres:

- . Eneas Silvio Piccolomini: *Historia rerum ubique gestarum*. Venezia, 1477.
- . Pedor d'Ailly: *Ymago Mundi* (escrit el 1410 ca). Lovaina, 1480-83.
- . Marco Polo: *De consuetudinibus et conditionibus orientalium regionum*. Anvers, 1485.

Mapes:

- . *Atlas Català*. Abrahaam i Jafuda Cresques, 1375.
- . *Carta portolana*. Zuane Pizzigano, 1424.
- . *Mapa Mondí*. Fra Mauro, 1459.
- . *Mapa*. Toscanelli, 1474.
- . *Mapa del món*. Ptolomeu, 1477.
- . *Carta portolana*. Bertran, 1482.
- . *Mapa del món*. Martellus Germanus, 1489.

Tots aquests mapes li proporcionaren una informació preciosa per a poder planificar el seu viatge. Un dels temes àmpliament debatut en aquell moment era la controvèrsia al voltant de les distàncies reals entre dos punts concrets i de la vertadera dimensió del planeta Terra. Es prenién sovint com a punt de referència Lisboa o la illa canària de Hierro –en tant que el punt més occidental per a endinsar-se Atlàntic enllà– i Cipago (Japó) i es tractava de trobar-hi un camí que enllacés aquests dos punts per la vis d'occident. I també s'aventuraven proporcions diferents de terra i d'aigua per a la composició del món.

Pel que fa a les longituds i a partir de comptar que la Terra tenia la forma d'una circumferència, per tant 360 graus, s'especulava igualment amb xifres que no sempre coincidien. Toscanelli, per exemple, calculava 230 graus per a la superfície terrestre i 130 graus per als mars. Traduït a milles marítimes significaria que la distància entre Hierro i Cipago (Japó) seria de 3000 milles. Els càlculs propis elaborats per Colom el duïen a defensar que aquesta distància era de 2400 milles. La realitat era molt diferent. N'hi ha 10600.

Com a bon coneixedor de les arts marineres, Colom feu el viatge d'anada prenent el paral·lel 28, comptant que trobaria Cipago i el de tornada el feu per les Azores, per tant més al nord. A part de comptar amb el factor sort pel que fa als vents en les dues ocasions, una altra ruta l'hauria portat a un desastre segur.

Però una sèrie de casualitats, tot aquest cúmul d'errors en el càlcul de les distàncies situaven Àsia on en realitat es troba el continent americà. D'ací que fins i tot no es pot descartar que Colom morís pensant que havia arribat a Àsia. Tot i que en més d'una ocasió mencionés que trepitjava terres desconegudes.

XXXVIII Tertúlia Colombina

Ferran Soldevila i Luís Ulloa: La Qüestió de la catalanitat de Colom

Enric Pujol

La conferència que l'historiador i periodista Enric Pujol va donar el passat 19 de febrer de 1977 sobre Ferran Soldevila i Luís Ulloa: la qüestió de la catalanitat de Colom es va dividir en dos grans blocs:

En el primer, féu un repàs de la consideració que, al llarg de la seva obra, va fer F. Soldevila sobre les tesis d'Ulloa. Inicialment, fou una actitud de suport entusiasta, que coincidí amb els anys que major repercussió social van tenir (període 1927–1930). Posteriorment, adoptà una posició cada cop més matisada, com la que exposa en la seva Història de Catalunya (1a. ed. 1934–35 i 2a. ed. 1962) i en la Història d'Espanya (1a. ed. 1954). Malgrat que és evident que l'atrauen molt els dos punts principals de la tesi d'Ulloa (la catalanitat de Colom i la idea d'una predescoberta d'Amèrica), no la considera prou fonamentada documentalment com per desplaçar la tesi genovesa. Això no vol dir que ell admeti aquesta segona tesi, al contrari, la posa en dubte obertament i, per fer-ho, utilitza molts dels arguments d'Ulloa. D'ací que la seva crítica a l'investigador peruà sempre sigui feta des d'un gran respecte intel·lectual i que sempre procuri aprofitar molts dels elements que l'obra d'Ulloa com a hipòtesis plausibles. L'opció de F. Soldevila és la de mostrar la importància de la participació catalana en la descoberta, una evidència que en la seva època no era tal.

En el segon bloc de la conferència, es donà a conèixer l'existència d'un seguit de documents de Luís Ulloa dipositats en el Fons Personal de Ferran Soldevila de Chavornay (Suïssa), que palesen la intensa relació que els dos autors van mantenir. Hi ha un bloc de 18 cartes d'Ulloa

adreçades a F. Soldevila; tres cartes creuades entre Ulloa i Francesc Cambó, i quatre cartes més que Bolívar Ulloa va trametre a F. Soldevila. Així mateix, hi ha un document de quatre pàgines escrit pel mateix Ulloa que porta el títol de Nota sobre la patria de Colom para el señor F. Soldevila, de finals de 1931 o principis de 1932, que F. Soldevila li va demanar per poder tractar bé el tema en la seva Història de Catalunya, aleshores en curs de redacció.

Cap al final, el conferenciant féu una crida sobre la necessitat de recompondre l'epistolari de Luís Ulloa, especialment pel que fa als seus corresponents catalans. Es tractaria d'una feina que podria contribuir a reivindicar la figura de l'erudit peruà, que, indiscutiblement, jugà un paper molt important en la història cultural del primer terç del nostre segle.

Tribuna

Nota sobre la pàtria de Colom per al senyor F. Soldevila

Text inèdit del Doctor Luis Ulloa

Las razones y documentaciones en que me fundo para negar el origen genovés de Colom y afirmar el catalán, conjuntamente con un Pre-descubrimiento de América hecho por él, puede agruparse en la siguiente forma:

a) Todo el largo y principalmente Pleito del Mayorazgo, seguido desde 1578 hasta 1609, cuyos complicados expedientes, desgraciadamente incompletos, se conservan originales en su mayor parte. En él se encierran dos documentaciones decisivas contra la identificación de Colom con el lanero genovés hijo de Dominico Colombo. Una de ellas es la concerniente a Bernardo Colombo, marinero de Cogoleto, que se pretendía heredero del Mayorazgo. De ella aparece, sin lugar a duda, que el Senado genovés, en el último tercio del

siglo XVI amparó a Bernardo, pretendiendo que Colom había sido nativo de Cogoleto. Aparece igualmente que en la ciudad de Génova nadie se creía con mejor derecho que Bernardo. Por consiguiente, ni el Senado ni la ciudad creían entonces que Colom fué natural de ella, esto es, no aceptaban la afirmación echa ya antes por Giustiniani y otros cronistas, según los cuales el descubridor fué un lanero nativo de dicha ciudad. En una palabra, puede considerarse como cosa juzgada oficialmente que el Senado de Génova no aceptaba en esa época, previas informaciones hechas ante él, la actual tesis genovista.

La segunda documentación decisiva existente en el Pleito del Mayorazgo es la de Baltasare Colombo, señor de Cuccaro, otro pretense heredero de Colom. En esta documentación hay dos partes: la una compuesta de informaciones hechas en Milán, Casal, Cuccaro, etc, con el intento de demostrar que el descubridor era natural de Cuccaro y emparentado con la familia de Don Baltasare; la otra está encaminada a demostrar que Colom no nació en la ciudad de Génova y que el haber sido llamado genovés nada significaba, pues así se calificaba en el siglo XV y después a cualquiera italiano y aún a cualquiera extranjero. Hay, en esta segunda parte de la documentación de Don Baltasare Colombo, testimonios y argumentos irrefutables. Desde el punto de vista de ésta documentación puede también considerarse como cosa juzgada oficialmente que el Consejo de Indias, en su sentencia de 1609 no aceptó el nacimiento de Colom en la ciudad de Génova, es decir, se pronunció contra lo que hoy pretenden los genovistas. No se pronunció explícitamente, pero reconoció relación de familia entre Don Baltasare y Colom, pues asignó a aquel una parte de los devengados del Mayorazgo, como a los otros parientes del descubridor.

Hoy se puede demostrar, con otras pruebas, que este concepto del Consejo de Indias estuvo equivocado, pero es absolutamente falso

afirmar, como lo han hecho Harrisse y otros, que el Consejo aceptó la tesis genovista.

En resumen, de las dos documentaciones italianas del Pleito del Mayorazgo, resulta que oficialmente se amparaba en Génova la tesis de Cogoleto, y en Madrid la de Cuccaro, pero en una y otra parte quedaba demostrada la falsedad de la genovista.

b) En el mismo Pleito del Mayorazgo surgen incidentalmente diversos documentos y hechos de los cuales resulta que la

verdadera grafía del apellido del descubridor debió ser Colom. Don Baltasare llegó a pretender que el escudo nobiliario de aquel era el mismo que el de los Colom catalanes. Pero el hecho más significativo, hasta ahora inédito, es el siguiente. Se buscó en vano durante aquel pleito el testamento de 1502, y Don Baltasare llegó a descubrir una cláusula, de que se le dió copia en Valladolid. Obtuvo entonces una Paulina, solicitando la aparición de aquel documento, y lo que en respuesta se presentó fué el

falso testamento de 1497, que ya había sido presentado primera vez en 1583. Faltaba una hoja a este pseudo-documento; se acusó al Almirante de Aragón de haberla hecho desaparecer; se siguió juicio inútilmente, pues no se encontró la hoja. Entonces, por mandato del Consejo, se resolvió suplir esa hoja con la cláusula que había encontrado en Valladolid Don Baltasare, y que parecía coincidir con el vacío observado. Pero quedó la duda de si realmente era así, pues la cláusula descubierta por Don Baltasare lo fué como correspondiente al testamento de 1502.

Bien examinadas las cosas, en un estudio que

sería largo hacer aquí, es evidente que la cláusula que el Consejo de Indias hizo intercalar en el testamento de 1497 era en verdad del auténtico testamento de 1502, el resto del cual hasta ahora no se halló. Ahora bién, esa cláusula es la famosa sobre la cual tanto se ha discutido, sin saber su origen, entre gallegistas y otros. En ella el descubridor excluye a las mujeres de la herencia del Mayorazgo "salvo si aquí ni en otro cabo del mundo no se fallase hombre de mi linaje verdadero que se hubiese llamado y llamase él y sus antecesores de Colom".

El texto del pseudo-testamento, es decir, que servía de original y en que el Consejo de Indias hizo intercalar esta cláusula, tomada de la copia de ella descubierta por Don Baltasare en Valladolid, se ha perdido entre los varios documentos que faltan en los expedientes del Gran Pleito del Mayorazgo. Probablemente, la desaparición ha sido intencional, como varias otras. No conservan sino copias manuscritas

copiadas de ese pseudo-documento, donde en dichas cláusulas se lee Colon con n. Pero es sabido que los castellanos transforman siempre la m en n. Pues bien, no hay duda de que la copia que tuvo Don Baltasare debió decir Colom con m. En efecto, a partir de entonces Don Baltasare ortografió siempre Colom con m, en todos los documentos suyos que figuran el el pleito, sobre todo, hay una prueba indiscutible de ésto, y es que Don Baltasare mandó a imprimir en esos momentos en Madrid todo el texto del pseudo-testamento, incluso la cláusula intercalada, y en esta impresión todas las veces que en ellas figura el nombre Colom está impreso com M.

En conclusión, de parte de los documentos del Pleito del Mayorazgo aparece que la genuina grafía del nombre del descubridor era Colom y que así debió constar en el testamento de 1502, del cual no se conoce sino la citada cláusula, que hasta hoy pasó por pertenecer al falso testamento de 1497.

c) Hay otros varios textos dispersos (Historias de Fernández de Oviedo y el portugués Juan Barros, etc) en que también se emplea la m de Colom. En los primeros documentos oficiales castellanos se emplea Colomo, castellanización de Colom.

En fin, existe un grupo de testimonios, fuera del Pleito del Mayorazgo, desde fines del siglo XV, que conducen igualmente a la conclusión de que el apellido del descubridor fué Colom.

d) Otro grupo de documentos, de que me he ocupado en mis libros prueba bastante bien que Colom era de origen noble, y en consecuencia es imposible identificarlo con el plebeyo de Génova.

e) No está bien esclarecido cual fué el escudo nobiliario familiar de Colom antes del descubrimiento de América. Don Baltasare Colombo adujo, como he dicho, el de los Colom catalanes. Fernández de Oviedo da otro, Argote de Molina un tercero y así otros autores. Pero todos esos escudos sin excepción corresponden a la heráldica catalana.

f) En mis libros y en los artículos de la prensa, en mi memoria de Sevilla, he expuesto buen número de pruebas del Pre-descubrimiento y de la identificación de Colom con el pretendido piloto desconocido, hecha ya desde 1545 por Barrantes Maldonado, en 1582 por Juan de Castellanos, y después por otros cronistas y genealogistas; pero ocultada tenazmente por los apologistas de los Reyes Católicos.

Pero yo he avanzado otra identificación que nadie había hecho hasta ahora; la de Colom con

el supuesto piloto danés Juan Scolvus, cuyo fundamento he señalado en esas mismas publicaciones. Agregaré aquí que dos eruditos genoveses, Casoni en los primeros años del siglo XVII y Spotorno a principios del XIX, han sostenido que Colom estuvo en Groenlandia, lo que equivale a identificarlo también con Scolvus.

g) También en mis libros y diversas publicaciones expongo los fundamentos y testimonios para sostener que Colom antes del descubrimiento fué corsario. Bueno es hacer notar que el continuador anónimo de la obra italiana conocida como "Crónica de Petrarca" (su primer autor) impresa en 1509, es decir, mucho antes que el libro de Giustiniani, califica igualmente a Colom de corsario. En ésta condición admito su parentesco con los corsarios Casenove-Coullon al servicio de Francia y de origen catalán.

Articles

La creu de Sant Jordi, les quatre barres i la descoberta d'Amèrica

Jordi Bilbeny

Un dels punts clau per entendre quin país va descobrir Amèrica i a quin país s'incorporaren jurídicament les noves terres és el de la presa de possessió. És a dir el fet notarial pel qual una nació cristiana s'adjudica i s'apropia unes terres desconegudes i que són fora de la tutela de la Santa Creu.

Els historiadors tradicionalistes, donant fe cega a llibres i documents adulterats, que narren que fou només Castella el seu país descobridor, han vingut creient que el Nou Món s'incorporà únicament a aquest país.

Ara bé, si En Colom hagués fet la presa de possessió per Castella, o en nom del monarca castellà, les cròniques coetànies ens en donarien fe descrivint la bandera quarterada

amb lleons i castells en el moment d'arribar a terra i plantar-la en nom del seu rei. Però no ha estat mai així.

En Ferran Colom, escriu a la seva *Història de l'Almirall*: "L'Almirall va baixar a terra amb tot el bot armat i la bandera reial desplegada. Això mateix feren els capitans de les altres naus (l'Alfons lanyes i En Vicenç lanyes), que hi entraren amb els seus bots amb la bandera de l'empresa, que tenia pintada una creu verda, amb una F en un costat i a l'altre unes corones, a la memòria d'En Ferran i la Isabel". I el Pare Casaus, a la *Història de les Índies*, ho repeteix: "L'Almirall va treure la bandera reial i els dos capitans sengles banderes de la creu verda, que l'Almirall portava a totes les naus per senyal i divisa".

Sembla, doncs, que hi van haver dues banderes: la reial i la de l'empresa o l'armada. Com que jo crec que si la bandera del rei hagués estat la de Castella, els censors castellans no l'haurien eliminada mai, aquí s'ha de tractar de la bandera del rei d'Aragó. Que, com que era comte de Barcelona, havia d'haver estat la de les quatre barres. I que, justament per això, desapareix del text, tal com també passa en certs gravats. Així, a la primera edició de 1559 de l'obra *Americae*, d'En Théodor de Bry, les tres caravel·les d'En Colom fan onejar banderes catalanes; mentre que a algunes edicions posteriors, les banderes catalanes ja són enfosquides del tot i una d'elles ja té clarament estampat l'escut de Castella-Lleó.

Però a més d'aquest indicatiu indirecte, que faria el rei catalano-aragonès l'únic patrocinador de l'empresa, vull treure a col·lació dues proves totalment aclaridores. La primera, és que En Colom, a la *Carta* adreçada a l'escrivà de ració de la corona d'Aragó, Lluís de Santàngel, diu: "En vint dies vaig passar a les Índies amb l'Armada que els il·lustríssims Rei i Reina, els nostres senyors, em van donar, on jo vaig trobar moltíssimes Illes poblades amb gent sense nombre: i de totes elles n'he pres possessió per ses alteses amb pregó i bandera reial estesa i no em fou contradit". Ara bé, com que En

Santàngel era subdit de la corona aragonesa, els "reis" i les "alteses" de què parla En Colom només poden referir-se als reis i a les alteses d'Aragó, donat que En Santàngel no podia ser, mai dels mais, aragonès i súbdit dels reis de Castella.

I la segona prova és un fragment de la *Historia General de las Indias y Conquista de México*, del pseudo López de Gómara, que fa: "Va dir que el Sant Pare de Roma (Alexandre VI), vicari de Jesucrist a tota la rodonesa de la terra, que tenia poder absolut sobre les ànimes i la religió, havia donat aquelles terres (és a dir les Índies) al molt poderós rei de Castella, al seu senyor". Cosa completament falsa, que demostra la imperícia del censor. Car si Alexandre VI, com a català que fou, tingué mai un senyor rei, del qual fou súbdit, aquest no podia ser cap altre que el rei d'Aragó.

Finalment, un tal Miquel de Cuneo –un altre català amb el cognom adulterat–, a la seva *Relació* del segon viatge colombí, ens relata que, en arribar a l'illa de Saona, "per deferència a mi, el senyor Almirall li va posar el nom de Bella Saonesa i me la va donar com a present. I sota les maneres i formes convenients en vaig prendre possessió tal com ho feia amb les altres el dit Senyor Almirall, en nom de Sa Majestat el Rei". O sigui que si aquest conqueridor ho feia "en nom de Sa Majestat el Rei", tal com ho feia En Colom, cal deduir, d'aquí, que l'Almirall també ho feu sempre en nom del rei. I que consegüentment, la bandera reial que esmenten els cronistes és la bandera de les quatre barres. Tanmateix, l'afany de fer-la desaparèixer de les cròniques, la farà confondre amb l'estendard de la creu. Així, En Pedro Simón, a les *Noticias Historiales de la Conquista de Tierra Firme*, ens ho constata: "Saltaren a terra amb l'estendard reial estès, que era el que es donà per a l'empresa, amb una creu verda, amb certes corones i amb els noms dels Reis Catòlics".

Tot amb tot, la bandera de Castella no ens és mai descrita. L'única referència clara és sempre "la bandera de la creu", que jo identifico amb la "Creu de Sant Jordi". Aquesta era la bandera de

als.
és el
derat
eial".
atre
e "el
dil" i
lana
ancs

el
i de
vem
avall
ls a
us
c e
los
b la

d'En
lilitat
raig
del
a la
era
ità",
del

it a
i: la
ics,
n a
La
ors
el
zar

és
rcit
ard
ard
ha
de
de
ni

nacional. I, davant de la impossibilitat de trobar-hi el desllorigador, conclou: "Ignorem per quina raó En Colom adopta aquesta creu verda tan singular".

O sigui: que una creu verda no fa sentit per a una armada reial d'un monarca castellà ni català. I si no era verda, a més de les deduccions que ja he pres, que em porten a considerar-la vermella, hi ha cap rastre textual que ho aclareixi definitivament? Doncs sí. Per les *Cartes de Relació* d'En Ferran Cortès sabem que les seves tropes seguien "la bandera de la creu", en les lluites "per la nostra fe i pel servei de Vostra Sacra Majestat en la seva molt reial ventura". Segons el text, ultra l'exidència de símbol religiós, la bandera és una ensenya reial. I en virtut d'això, i com a tal, només podia representar l'exèrcit de Catalunya. Que aquesta creu era vermella ho acabem de saber pel pseudo López de Gómara, car quan En Cortès arriba a les costes mexicanes, duia un estendard "de focs blancs i blaus amb una creu vermella al mig". Si a això hi afegim que el *Còdex Duran* ens pinta les naus d'En Cortès, en sorgir a les noves terres de Mèxic, onejant gallardets amb les barres catalanes, la interpretació d'aquesta bandera "amb una creu vermella al mig" que guia aquelles tropes a la terra ferma és inequívoca: la de Sant Jordi.

Però és que les naus d'En Colom també dugueren la bandera barrada catalana. D'acord amb els dibuixos que il·lustren la *Carta* d'En Colom impresa per En Jacob Wolff a Basilea, s'observa com a la nau de la pàgina 2 hi oneja un gallardet amb 2 barres, i a la de la pàgina 3 té una bandera de popa amb tres barres catalanes. El nombre de barres és del tot indiferent. Dues barres té la nau d'En Jaume Ferrer, que apareix davant les costes de Guinea a l'*Atlas Català* dels Cresques del 1375, com també té dues barres una nau catalana ancorada al port de Nàpols, a la "Tavola Strozzi" del segle XV. O la bandera de les ciutats de València i Barcelona en diversos mapes catalans medievals. Tres barres tenen les naus catalanes del retaule de Santa Úrsula de la basílica de Sant Francesc, de

Palma de Mallorca. I tres barres tenen nombrosíssims escuts i banderes de diverses pintures murals i miniatures de l'època. A més a més, la *Carta* només esmenta al rei Ferran com a promotor de l'empresa descobridora. I, a la pàgina 10, hi és representat, novament tot sol, com a rei d'Espanya –i no exclusivament de Castella–, amb els escuts i banderes dels seus reialmes corresponents: Castella–Lleó, Granada, i Aragó (representat amb la bandera de Sant Jordi). El mateix s'esdevé amb la il·lustració de la portada de la *Carta* editada a Basilea per En Johannes Bergmann d'Olpe. A la pàgina 2 torna a sortir una galera amb la bandera catalana de tres barres a popa. La mateixa bandera catalana que porten les naus d'En Colom en desembarcar al Nou Món, segons el gravat que recull el pedit *Americae* d'En Théodor de Bry, de 1559.

Per acabar vull deixar ben entès que les noves terres d'Amèrica foren descobertes i incorporades de bell antuvi a la corona catalano–aragonesa, per això com la quasi totalitat dels cosmògrafs de l'època (certament amb algunes excepcions, i algunes de les quals també manipulades) ens pinten el Nou Continent amb les banderes catalanes. O soles o en un escut quarterat amb les armes de Castella–Lleó. Els exemples depassen la mera anècdota i són un autèntic dit acusador contra la inèrcia de la historiografia tradicional. El Mapa d'En Cantino (1502), el d'En Bernardo Silvanus (1511), l'atribuït a En Jorge Reinel (1518), l'Atlas Miller (1519), el Mapa d'En Verrazzano (1529), el d'En Diego Homen (s. XVI), l'Atlas d'en Domingo Texeira (1573), un Planisferi portuguès anònim de 1590 o el Mapa d'En Sebastiano Lopes (1656), contenen la bandera catalana d'una forma incontestable.

Tot plegat semblaria una il·lusió si no fos que, entre moltes altres evidències palmàries, En Diego Iosef Dormer, als seus Anales de Aragón, ens explica que el Regne d'Aragó, a les Corts de Montsó, comentà a l'Emperador Carles I: "ja el Rei Catòlic, el vostre avi, es complagué, per l'ajut que els Castellans feren al dit Rei Catòlic

en la conquesta d'alguns dels dits regnes (d'Aragó), donar–los i incorporar–los en els Regnes de Castella, la meitat del Regne de Granada i la meitat de les Índies, que pertanyien al dit Rei Catòlic". Sentència que el Rei Ferran ja havia pronunciat en el seu testament quan, com a rei d'Aragó, el 1515, llegà a la seva filla Joana "la part a Nós pertanyent de les Índies del Mar Oceà".

I és que, o hi ha hagut una conxorxa internacional de cosmògrafs i historiadors per ficar Catalunya i Aragó en el lloc que mai els correspongué, o bé algú ens ha enganyat amb finalitats no gaire netes.

Els documents de Lluís Ulloa en el fons personal de Ferran Soldevila de Chavornay (Suïssa)

Enric Pujol

En el fons personal de l'historiador i escriptor Ferran Soldevila dipositat en la casa del seu fill Gerard a la localitat suïssa de Chavornay, prop de Lausana, hi ha un conjunt de documents relacionats amb l'erudit peruà Luís Ulloa. La majoria són les cartes que Ulloa va escriure a F. Soldevila (18 en total), però hi ha també tres cartes creuades entre l'estudiós peruà i el polític i mecenes Francesc Cambó, i quatre cartes més que el fill de Luís Ulloa, Bolívar Ulloa, va adreçar a F. Soldevila. Així mateix s'hi conserva una Nota sobre la pàtria de Colom para el señor F. Soldevila, de 4 pàgines mecanografiades, que sintetitza les tesis principals d'Ulloa i que ell mateix va escriure per a l'historiador català quan aquest darrer redactava la seva Història de Catalunya (finals del 1931 – principis del 1932).

La correspondència entre els dos estudiosos se centra bàsicament en la qüestió de la catalanitat de Colom i en les investigacions realitzades per Ulloa al respecte, i comprèn el període 1929–1932, fora del qual només hi ha una carta del 17-X-1935. (*)

Gràcies a aquestes cartes, podem veure les preocupacions que Ulloa tenia a l'hora de donar a conèixer les seves tesis. En una del 17-I-1929, afirma que a Madrid hi ha una conspiració de silenci i adverteix que a Catalunya no pugui passar el mateix. Malgrat això, també hi apareixen alguns dels seus èxits, com ell mateix fa palès en una del 17-XI-1930, en què parla molt favorablement de la recepció que les seves idees van tenir en el Congrés d'Hamburg, malgrat l'actitud passiva de la representació oficial espanyola. Naturalment, no tots els mals van venir d'aquest costat i en més d'una ocasió Ulloa es lamenta molt de l'actitud d'alguns historiadors catalans. El 17-XI-1930 arriba a escriure: "Las intrigas de Madrid poco me mortifican, pero puede Ud. comprender si me són dolorosas las tramadas por catalanes en la misma Barcelona". I afegeix, referint-se a F. Soldevila, que "la simpatia de Ud. es uno de los pocos alimentos con que animo para ésta ya fatigosa lucha". Les crítiques d'Ulloa anaven adreçades, fonamentalment, a Ricard Carreras-Valls i a Rubió i Borràs (també defensors de la idea de catalanitat de Colom) que ell considerava poc rigorosos i que, a causa d'això, pensava que contribuïen a desprestigiar les seves tesis davant dels erudits internacionals. Tampoc no estalvia crítiques, en una carta del 17-I-1929, a l'actitud de l'historiador francès La Roncière (a qui sembla que F. Soldevila concedia una atenció especial), sobre el que diu: "éste Sr. en el pasado reconoce que Colom fué catalan, pero no quiere confesarlo y busca transacciones y concesiones para mantener sus tesis sobre el mapa que le atribuye. Cuestión de amor propio".

En conjunt, aquest bloc de cartes entre els dos estudiosos és de gran interès a l'hora d'aprofundir la cordial relació existent entre ells, que de fet constitueix un episodi no pas negligible de la història cultural del nostre segle.

També tenen una notable importància les tres cartes conservades entre Ulloa i Francesc

Cambó, totes del 1929.

La primera, del 12-I-1929, és redactada per Cambó i manifesta el seu entusiasme per la tesi que Ulloa defensa a Xristo-Ferens Colom, Fernando el Católico y la Cataluña española, que pensa que s'assenta damunt d'unes "bases indestructibles". En la segona, del 15-X-1929, Ulloa explica la seva malaltia, la seva angoixant condició de desterrat polític, i demana al dirigent i mecenes català un ajut econòmic per poder fer front a les despeses que la seva investigació comporta. Aquesta recerca estava encaminada, com ell mateix explica, a cercar els documents essencials per corroborar les seves idees (el testament autèntic de Colom del 1502, la seva correspondència amb els Reis Catòlics abans del 1492, el memorial que els va presentar sobre el predescobriment del 1477, les seves relacions amb Santàngel, etc.) que pensava que havien d'existir en els arxius espanyols. Finalment, en la tercera carta, Cambó li ofereix 6.000 pessetes, perquè diu que no li és possible fer més alta la suma i l'adreça al seu cosí i administrador Jesús Cambó per tal que li faci efectiva aquesta quantitat.

Tampoc no es pot oblidar el grup de cartes que Bolívar Ulloa va adreçar a F. Soldevila, especialment la del 6-VII-1936, quan ja era mort l'erudit peruà. En aquesta es fa encara més evident la relació amical entre els dos intel·lectuals. Bolívar Ulloa hi diu: "siempre tengo presente en la memoria todas las pruebas de afecto y consideración que Ud. dió en muchas oportunidades a mi inolvidable papá y no puedo olvidar en modo alguno a tan buen amigo como Ud". Li explica, a F. Soldevila, que li han confiat una comissió d'investigació històrica per a la Universitat de Lima i tanca la carta amb aquesta postdata: "Aquí, en los momentos de que dispongo, ordeno todos los papeles de mi pobre papá y los preparo para cuando vuelva a la querida Cataluña, que espero sea muy pronto. Ya me hallo algo nostálgico de Barcelona".

Segurament no va poder fer el viatge (almenys no se'n té constància), ja que uns dies després va esclatar la guerra. És molt possible que la circumstància de guerra i posteriorment d'exili de F. Soldevila fes que el vincle amb el fill Ulloa es trenqués, ja que no hi ha cartes amb posterioritat a aquesta data en el fons de Chavomay.

Pel que fa a la Nota sobre la patria de Colom para el señor F. Soldevila, de què es parla al principi, convé dir que es va trobar dins d'un llibre de la biblioteca personal de F. Soldevila, El pre-descubrimiento hispano-catalán de América en 1477. Xristo-Ferens Colom, Fernando el Católico y la Cataluña española (París, Librairie Orientale et Américaine, Maisonneuve Frères Ed., 1928) que conté també aquesta dedicatòria: "A mi distinguido amigo el historiador catalán D. F. Soldevila". S'ha pogut datar la seva redacció gràcies a una carta del 15-XII-1931, on se'n fa referència: "Con el mayor gusto le haré próximamente el conciso resumen que Ud. desea acerca de la falsedad de la tesis genovesa y de la catalanidad de Colom. Como me dice Ud. que no urge, no me he puesto aún al trabajo, pues quiero ponerlo a la "dernier page" y tengo varios puntos que estoy todavía esclareciendo. Cada día hay más novedades. Mis mismos artículos de La prensa resultan ya bien atrasados".

NOTA

(*) El total de cartes és el següent:

- De Luís Ulloa a F. Soldevila: (2-I-1929), (12-I-1929), (París, 17-I-1929), (5-X-1929), (6-X-1929), (14-X-1929), (Girona, 25-?-1930), (Sevilla, 9-V-1930), (12-VII-1930), (París, 17-XI-1930), (14-IX-1931), (París, 18-XI-1931),

(París, 15-XII-1931), (París, 28-XII-1931), (París, 27-I-1932), (París, 12-III-1932), (París, 14-IX-1932), (Sevilla, 17-X-1935).

- De Francesc Cambó a Luís Ulloa: (París, 12-I-1929), (Barcelona, 4-XI-1929).

- De Luís Ulloa a Francesc Cambó: (París, 15-X-1929).

- De Bolívar Ulloa a Ferran Soldevila: (París, 12-III-1932), (París, 8-IV-1932), (París, 10-IV-1932), (Barranco, Lima, 6-VII-1936).

El matrimoni secret de Diego Colom

Alba Vallès

Existeix un document, datat el 12 de maig de 1520, arran d'un pacte tingut entre Diego Colom i el seu germà Ferran, per mitjà del qual el primer s'obliga a pagar dos-cents mil maravedís a l'any, a canvi de la renúncia de l'altre a l'herència paterna. També resulta una compensació per tal de fer de procurador, i de negociar amb la Corona els interessos familiars. Àdhuc pel fet d'haver anat a Roma a defensar el plet incoat per Isabel de Gamboa, per incompliment de paraula de matrimoni "a iuras". Tal i com podem apreciar a l'escriptura: "después de yr dos vezes a Roma en defension del pleyto que doña Isabel de Ganvoa me puso e movió"¹.

L'esmentat document, notablement curiós, podria desenterrar un plet que emmirallera nexes oblidats. Aquells que Isabel de Gamboa - que en alguns textos d'història transcriuen com a Samba- va gaudir d'una relació sentimental amb Diego Colom, amb la conseqüent promesa de matrimoni per mitjà d'un jurament de fidelitat.

¹ Escribania de Alonso de la Barrera. Arxiu de protocols Notarials de Sevilla.

D'aquesta relació, en va néixer un infant, l'octubre de 1508, anomenat Francesc.

Abans del Concili de Trent, el matrimoni secret o pactat era corrent entre parelles, sobretot a les classes socials altes, en les quals els homes eren cavallers. El sol jurament de fidelitat donat a la dama sobre un reliquiari es considerava vàlid, encara que el compromís no es fes públic. Constituïa una fórmula que servia per a mantenir una relació amorosa exempta de prejudicis morals, basada en el consentiment mutu. També era un recurs per paliar la tirania exercida per moltes famílies sobre els fills: casar-los contra la seva voluntat amb persones adients als interessos familiars. O pels monarques, amb el dret de pactar els matrimonis nobles, o per d'altres compromisos socials. El matrimoni secret estava contemplat en el recull jurídic dels Usatges de Catalunya i, encara que es considerava vàlid, estava sotmès a tota una sèrie de penalitzacions, com la privació d'herència. Podríem citar, com a exemple, el conegut matrimoni secret entre la reina Margarida de Prades, vídua del Rei Martí l'Humà, amb el cavaller Joan de Vilaragut. Una relació de la qual nasqué un infant, Joan Jeroni, que fou confiat a la coneguda família barcelonina de Bernat de Cassassaja.

Pensem que l'incompliment de la paraula de casament amb na Gamboa per part de Diego Colom es degué, possiblement, a la imposició reial del seu casament oficial amb la neboda del duc d'Alba, Maria de Toledo, celebrat també en el mateix any 1508. Segurament per considerar el monarca que era més adient als interessos de l'Estat. I això va comportar el dret de rèplica d'aquesta dama per tal de legalitzar la seva situació social i la del seu fill, fent arribar la queixa fins al Vaticà. Plet que es va fallar al seu favor solament pel que fa a l'infant, a qui Diego decidí reconèixer i emportar-se junt amb la seva família a l'illa de Santo Domingo, on aconseguí anar a viure en ser restituit dels càrrecs d'Almirall, Virrei i Governador de les Índies. Posteriorment, na Gamboa es va casar amb

Martí Ruis de Arteaga, conegut com Petit Salazar.

Aquesta dama, amb la qual Diego va establir una relació afectiva, era familiar de Joan López de Gamboa, senyor de la vila de Pals, capità de Torroella de Montgrí, i cavallerís major dels Reis Catòlics. Aquest estigué casat amb Isabel de Mendoça i amb Elionor de So i de Castre, vídua de l'almirall català Bernat de Vilamarí. També podríem relacionar-lo amb Joan Xo. de Gamboa, que fou armat cavaller per la reina Joana, i anomenat noble capità general pel comte d'Empúries, el 4 de gener de 1467, en plena guerra civil de la Generalitat de Catalunya contra Joan II. Aquestes gestes foren destacades pel secretari de la Reina, en Bartomeu Serena².

És important ressaltar la relació dels Colom amb els Gamboa, tant abans com després de la descoberta del Nou Món. Ja hem dit que, durant el període de la guerra civil catalana, en Joan López de Gamboa era senyor de la vila empordanesa de Pals, i capità encarregat de la defensa de la fortalesa de Torroella de Montgrí. En aquest lloc trobem localitzats els navegants Eanes o Yáñez³, que és on deuria anar l'Almirall Colom per tal de retrobar-se i aconseguir ajuda per portar a terme l'exploració atlàntica. Una relació mantinguda també posteriorment, tenint com a acompanyants dels seus viatges Martín de Gamboa, que feia de missatger a l'anomenat senyor de Pals. Segons podem deduir de les cartes dirigides al seu fill Diego: una datada a Sevilla el 28 de novembre de 1504: "el portador de esta es Martín de Gamboa y con el escrivio a Juan Lopez y enbio crehencia". L'altra carta, datada també a la mateixa ciutat l'1 de desembre del mateix any: "con Martín de

² Fidel Fita, Los Reys d'Aragó i la Seu de Girona desde l'any 1462 fins al 1482, La Renaixença, Any II, núm. 14, Barcelona, 15 d'agost de 1872.

³ Núria Coll Julià, Vicente Yáñez Pinzón, descubridor del Brasil, corsario en Catalunya, Hispania, Institut Jerónimo Zurita. C.S.I.C., t. XL.

Gamboa habia quatro dias que yo le torne a escribir, y veria des la carta de Juan Lopez con la tuya⁴.

No sabem quina hauria estat la decisió final de l'Almirall Colom en el cas d'haver sobreviscut per decidir la formalització de matrimoni del seu hereu. En tenim referència que ho volia fer: "en lo de tu casamiento, si sus Altezas te fablan o mandan hablar, responde que yo suplico a Sus Altezas que manden que esté suspenso hasta que Nuestro Señor me traya", segons consta en un Memorial dirigit al seu fill abans d'iniciar el seu últim viatge a l'any 1502⁵. Podem apreciar, per tant, que Diego es veié forçat a incomplir el jurament donat a na Gamboa sense el suport patern i que, obeint ordres del rei, es va casar amb Maria de Toledo, amb qui tingué fills. Essent primogènit Lluís Colom, malaurat tercer Almirall d'Índies que, acusat i empresonat, moriria a la penosa captivitat d'Oran.

Un "testimoni" d'aquesta relació es podria contemplar, possiblement, a la catedral de Sevilla. Al lloc en què, suposadament⁶, reposen les despulles de l'Almirall Colom, hi ha una capella coneguda com l'altar de la "gamba". Deduïm que pot ser la "gamboa", per bé que l'explicació escrita ens digui que pren aquest nom d'un retaule de Lluís de Vargas, d'estil rafaelesc, que representa una alegoria de la genealogia de Crist i el misteri de la Immaculada Concepció, corresponent a la primera meitat del segle XVI. En aquest sentit és notable l'esforç d'una cama d'Adam que figura en primer pla. El pintor de Sant Cristòfor que hi ha en el mur, Pérez de Alesio, digué al respecte: "piu vale la tua gamba che tutto el mio Sant Cristoforo", la

⁴ Consuelo Varela, Documentos, textos, relaciones, cartas i memoriales, Alianza Editorial, Madrid, 1982. Documentos LXXII.

⁵ Memorial de l'Almirall Colom al seu fill Diego. BRAH. Còpia a la col.lecció Vargas Ponce 9/4227.

⁶ Consultar la polèmica establerta amb Santo Domingo sobre les restes de l'Almirall Colom.

qual cosa considerem un símil per tal de poder posar en relleu la relació implícita entre gamba i gamboa.

Aquesta sospita se'ns acaba de fer palesa en comprovar que la sepultura de Diego Colom descansà en una urna col·locada en el panteó dels arquebisbes de Sevilla, en el mateix indret que la del bisbe, que ho fou d'aquesta diòcesi, Judas Tadeo Romo i Gamboa.

Bibliografia

Garcia Sanz, A; Coll i Julià, N. "Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV". Fundació Noguera. Estudis 6. Barcelona, 1994.

L'obra que avui comentem compta d'entrada amb l'aval de dos autors amb una llarga trajectòria de publicacions excel·lents com ja ha constatat la crítica i l'audiència obtinguda en l'àmbit acadèmic.

Garcia i Coll palesen una capacitat encomiable de fer feina en un camp en el qual com va fer el mateix Garcia i Sanz, la dispersió de la documentació nombrosa, que calia examinar per arribar a precisar les característiques navals de les galeres catalanes i de les vies seguides per a la seva explotació comercial, era immensa. Aquest treball de recerca els ha ocupat anys i anys, deu en total, però l'elaboració feta sense presses ha donat el seu fruit, i en el seu meritíssim llibre, que ara intentem ressenyar, aconseguen reposar aquell escenari socio-econòmic "en què per episodis successius i tot sovint molt diferents es produí el desenllaç de la vida marinera d'aquells vaixells tan nostres i tan poc coneguts".

"Les galeres mercants catalanes dels segles

XIV i XV" aporta una informació rigorosa i alhora aclaridora dels trets més significatius d'aquestes naus i allò que és tan remarcable com les seves característiques, l'activitat marinera i comercial que incideix de ple en la cultura d'aquell període històric. La tasca d'investigació ja avançada patí una circumstància dolorosa en morir la coautora Núria Coll en 1991, fet que obligà Garcia i Sanz a un treball en solitari, no exempt de dificultats. Les notes abundoses prestigien el treball fet.

Igualment, els diversos apèndixs a càrrec del Dr. Garcia Sanz, així també els tres índexs referents respectivament a il·lustracions, als tecnicismes marítics, als astres i a la toponomàstica de noms de persones, llocs i vaixells, esdevenen una aportació meritòria i d'una utilitat que és d'agrair per part d'experts i d'autors neòfits.

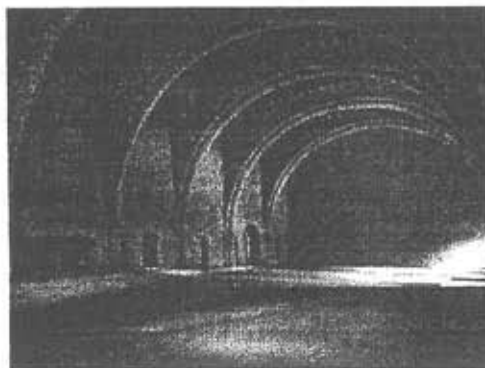
El resultat de més de deu anys de recerca aconsegueix presentar un món ben diferent, en

paraules del Dr. Garcia i Sanz ben diferent i fins i tot sorprenent quant als vaixells, la tècnica i els homes.

Considerem a fer una lectura pausada d'aquest treball de recerca que ajuda a descobrir la incidència d'aquest àmbit mariner en la nostra cultura i que palesa unes formes de vida ben genuïnes, de captivament del nostre poble en aquella època.

Si l'historiador Norbert Font i Sagué hagués pogut tenir coneixement d'aquesta obra, no dubteu pas que hagués inclòs en el seu capítol sobre Civilització Catalana –corresponents als segles XIV i XV– a la seva Història de Catalunya, aquesta aportació al progrés tècnic i al coneixement de la relació econòmico-social de l'època.

J.A.I.S.

Saló del Tinell del Palau Reial Major, on, segons la tradició, els reis Catòlics reberen Colom. Foto Arxiu Mas.